

AZ OLÁH TÖRTENETÍRÁS RÉGI ÉS ÚJ ARCA

*„Les Roumains donneront un viril exemple et la meilleure preuve de la sureté de leur conscience nationale quand ils étudieront et enseigneront leur histoire loin de tout les préjugés et de toutes les illusions d'un autre âge, et qu'ils chercheront la garantie de leur avenir dans l'intelligence du présent et non dans l'exaltation vaine d'un passé fictif ...
(Gaston Paris, Romania 1878. VII, 618-19.)*

AZ ELSŐ MODERNEBB ÉRTELEMBEN vett oláh történészek annak a kornak a gyermekei, amelyben a felvilágosodás, majd a romantika új eszméinek hatására Európaszerte megindult a nemzeti öntudatosodás következményeiben beláthatatlan folyamata. Valamennyien erdélyi származásúak, mert a fanarióta igába kényszerített havaselvi és moldvai fajtestvéreik a XIX. század első feléig a vajdaságokban szellemi tespedésre ítelve egyaránt nélkülözték a nemzeti szellemű kibontakozásnak társadalmi, gazdasági és politikai feltételeit. Már a protestáns erdélyi fejedelmek megkísérelték, hogy az oláhságot a nyugati kultúra ösvényeire vezessék, ezek a törekvések azonban csak a vallási és a világi művelődés terén értek el többé-kevésbé múló eredményeket, s háttérükből még hiányzott az a nemzeti gondolat, amelynek átérzése után az oláhság a vallási unió bekövetkeztével immár minden további eszközt megragadott, hogy az új helyzet nyújtotta előnyöket kiaknázza, kivívja a maga számára is az Erdély történeti nemzeteit megillető jogokat. Az unió eredményezte, hogy az oláhságnak nyugati értelemben vett izmos intelligenciája, Nagyszombatban, Bécsben a Sancta Barbara és Rómában a De propaganda fide kollégiumokban nevelkedett vezetőrétege támadt, amelyre már nem kellett többé ráerőszakolni a saját kultúráját, hanem amely nemzeti kultúrájának megteremtéséhez és az idegennek céltudatos feldolgozásához már Önmagából merítette a kezdeményező és asszimiláló erőket. Már Mária Terézia korában megindultak azok a társadalmi és politikai újítások, amelyek az unióval egyetemben az oláh kezdeményezésű tudomány megszületését előmozdították. Az abszolutizmusra törekvő II. József és a rendi alkotmány védelmében ellenszegülő magyar nemesség közötti feszültség szintén rengeteg tápot nyújtott a nemzetiségi gondolat kikristályosodásának s ennek a valóságos társadalmi osztállyá jegecesedő erdélyi oláh határőrség sietett hordozójává lenni. 1791-ben már az erdélyi országgyűlés elé kerül a Supplex Libellus Valachorum, amelyet az „oláh történetírás Mózesé“ Sinkai György sugalmazott s amelyben először jutnak írásbeli kifejezésre a dákoromán „jogalapra“ fektetett politikai követelések. Az oláh történettudományt tehát nem annyira a múlt érdektelen megismerésének a vágya, mint sokkal inkább a történeti jogokat igazolni látszó adatok utáni kutatás hívta életre. Ez az ő eredeti bűne, amelynek hatása alatt áll mindmáig az oláh hivatalos felfogás, de a céhbéli tudósok nagy része is.

Amikor Sinkai és két társa az oláh tudományosság alapjait lerakták, a kritikai történetírás módszerei még korántsem váltak közkinccsé s így történhetett, hogy a nemzetiségi eszméktől fűtött dákoromán történetírók, az 1777-ben Budára áthelyezett egyetlen működő, a történelem segédtudományait kritikai alapon is művelni kezdő tanári kar tanításaiból sem közvetlenül, sem közvetve nem sokat tanultak, vagy nem akartak tanulni. Még Fejér Codex Diplomaticusának első kötetét sem érte meg az erdélyi triász egyetlen tagja sem, mivel mindhárman az 1806—1821. évek során haltak el. Levéltáraink anyaga tehát nagyrésztben elzárva maradt előlük mindvégig. Igaz, hogy Sinkai évről-évre haladó krónikaszerűen szerkesztett oláh történetéhez, mint munkája címében is mondja — harmincnégy éven át gyűjtötte az adatokat s ezzel a maga korában Cornides Dániel és Benkő József elismerését is kivívta, a felhalmozott anyag kritikai feldolgozását még sem tudta megvalósítani. Ez annál szembeötlőbb, mivel Sulzert és Engelt — a kontinuitás ezt a két tekintélyes tagadóját — is személyesen ismerte s velők az oláhok történetéről is sokat vitatkozott, meggyőzni azonban nem hagyta magát. Az első oláh történetészgárda szemében Erdély volt az oláh őshaza s hiába olvasták a félszázaddal Dácia kiürítése után író Flavius Vopiscusnál, hogy Aurelianus „Dáciám... sublato exercitu et provincialibus reliquit“ és az ugyancsak a negyedik században élt Eutropiusnál: „abductosque Romanos ex urbibus et agris“, amelyhez még Rufius Festus hasonló értelmű tudósítása járult, ettől az önkényes megállapításuktól nem hagyták magukat eltántorítani. Nem riadtak vissza a legbonyolultabb forráskritikai érveléstől sem, csak hogy az említett adatok hitelét lerontsák, de közben nem magyarázták meg, miért menti át a Dacia nevet Aurelianus a Duna jobbpartjára. Jellemző, hogy az oláhok kontinuitását bizonyítani látszó adatoknál már ők is a „credo quia scriptum est“ elvét vallották, míg az ellenkezőjét bizonyító adatok hitelességét már ők is kétségbe vonták, mint ezt mindmáig látjuk Iorga történetírói és forráskritikai munkásságában. A később nagy karriert befutó „dákoromán“ kifejezést Sinkai hozza divatba 1780-ban megjelent Grammatica Daco-Romana című latinbetűs nyelvtanával, de még szükségét érezvén az új műkifejezés megmagyarázásának, hozzáteszi „sive Valachicae“. Ebben a névben az a primitív történeti szemlélet tükröződik, amely szerint az oláhok Dacia Traianában a rómaiak és a dákok keveredéséből keletkeztek. Így lesz Traianból és Decebálból, a két halálos ellenségből, ugyanannak a népnek egyforma glóriával övezett alakja s így válik érthetővé, hogy a magát Traján légionáriusaitól származtató nép a dákoromán ideológia büszke hitvallásával a határmenti Kürtös (Curtici) nevet Decebalra változtatva, mintegy a dákok uralkodó fenyegető árnyát állítja a trianoni határra a történeti jogok szimbólumaként. Ebben a szemléletben hiába keressük a diakrónikus gondolkodás nyomait, hisz lényegében az Aeneas Silviusnál és Bonfininél megtalálható szinkrónikus elemekkel operáló ahisztórikus irány folytatását képezi: Dacia Traiana római provincia volt a Kr. u. III. században, most pedig — a XV—XX. században — szintén egy „elrontott“ latin nyelvet beszélő nép lakik

Erdélyben, tehát ott tanyázott az a III. és a XV. század közötti időben is. Az erdélyi föld régi és új etnikai keresztmetszetének közös földrajzi vonásai az oláh nyelv neolatinosságának felismerésével párosulva eredményezhették azt, hogy régebbi nyugati tudósok, mint pl. Gibbon és Kiepert, a régebbi római és az újabb oláh terjeszkedés területén a legteljesebb jóhiszeműséggel tételmék fel az etnikai folytonosságot, nem gondolva arra, hogy az oláhság későbbi bevándorlása folytán kerültek neolatinos nyelvű pásztorok a hajdani, a dunai limesen kívül eső, római tartományok földjére.

A dákoromán elmélet kimondásával azonban súlyos kötelezettségek szakadtak azoknak a nyakába, akik programmul tüzték ki annak bizonyítgatását. Mert ha a már Gallienus alatt meginduló és Aurelianus alatt csak befejezett kiürítése Dáciának, a Sinkaitól egészen napjainkig terjedő irodalom megtámadhatatlan igazságainak dacára egyszerűen hazugság, akkor a trajánusi Dáciában állítólag ottmaradt római gyarmatosok további sorsát is — történeti adatok nem állván rendelkezésükre — valamiképpen fiktív elemekből kellett rekonstruálniok. Így született meg a ma már inkább csak újságírók és fizetett politikai írók tollán még mindig továbbszámyaló mese azokról a elvesekről, akik — népvándorlás ide, népvándorlás oda — idillikus egyetértésben a még egymást sem kímélő barbárokkal s a hivatalos római impérium megszűnésének fittyet hányva, csak azért is körömszakadtáig képviselték az impériumot továbbra is, megmutatva Aurelianus császárnak, hogy ami neki és légióinak nem sikerült, azt ők könnyedén meg tudják valósítani. Azok az oláh tudósok, akik ezt mégis csak soknak találták, Erdély bérceinek magasságaiba helyezték azokat a renitens rómaiakat, akik az erős várakkal megerősített dunai limes mögé nem voltak hajlandók visszatérni (pl. Xenopol és iskolája). Hogy ehhez az ottlakó szarmaták és az ezeket elűző Athanarik mit szólnának, nem nehéz kitalálni. A közéletben nem szereplő s az oláh tudományos világban hallgatással mellőzött Philippide írja, hogy Xenopolnak „egyetlen bizonyítékot sem sikerült felhoznia amellet, hogy a népvándorlás korában Dáciában oláhok lettek volna“ (Originea Romnilor I. 740), Tanítványa Iorgu Iordan pedig mestere művét ismertetve jegyzi meg, hogy Erdélynek birtoklása az oláhok részéről nem a kontinuitás elméletének igazságán vagy hamisságán fordul meg, nem szükséges tehát ragaszkodniok hozzá. Philippide t.i. megfelelő kritikai érzékkel dolgozta fel Dácia rómaikori történetét, s nem hallgatja el, hogy már Julius Caesar, de maga Traján is ellene volt annak, hogy az imperium exhaustumból (Eutropius) azaz Itáliából vigyenek gyarmatosokat; tudja azt is, hogy a légiók legénysége ex toto órbe Romano rekrutálódott s éppen az itálikus elem hiányzott belőle s így még abban az esetben sem maradt római lakosság Dáciában, ha elfogadjuk, hogy csak a légiók vonultak ki, míg a polgári és falusi lakosság helyben maradt. Ellenben ott maradtak azok a feliratos kövek, amelyeken keleti istenségek, Baal, Malagbel, Debellahamon, Benefat stb. nevei ékeskednek egy csomó barbár személynévvel egyetemben, ami kétségtelenül mutatja, hogy az ellatinosító folyamat a legváltakozatosabb etnikai összetételű, főleg kisázsiai eredetű népesség ellenálló erejébe ütközött

s — mint ezt Buday Árpád fejtegette részletesebben — nagyobb felületen az idő rövidsége miatt eredményt elérni nem tudott. Alföldi Andrásnak nagy forráskritikai felkészültséggel, tökéletes adatismerettel és új, termékeny szempontokból megírt tanulmánya, amely Dácia feladásának történetét tárgyalja a gót mozgalommal kapcsolatban, mutatja azt az utat, amelyre a dákoromán programot detronizáló oláh tudománynak kell lépnie s amelyen Philippide előtt még csak alig egynéhányan jártak honfitársai közül. Általában sajnálatos közöny nyilvánul meg a magyar tudósok által elért és Nyugaton is széles körökben méltányolt eredmények iránt, alig egynéhány oláh tudós ismeri nyelvünket s mivel az oláh nyelv ismerete nálunk sem divik, a két szomszédállam szaktudósai általában csak a valamely világnyelven írt munkákról vehetnek kölcsönösen tudomást.

A dák mítosz különben a legújabb kutatások világánál szintén erős foszlásnak indult s aligha lehet kérdéses, hogy az Antoninus Piussal, Caracallával, Macrinussal és Maximinussal hadakozó, számra nézve erősen megcsappant s talán csak itt-ott felületesen romanizált dákságnak az oláhság etnikumának fejlődésében alig akad némi kis szerepe. Ha tehát ma Dacoromania az egyik legillusztrisabb oláh tudományos folyóirat címe, ha Kürtöst Decebalnak hívják s ha Erdélyben a római korból oláh lakosság ajkán megőrzött dák helynevek után kutatnak, úgy mindezeknek a jelenségeknek az oláh történetírás egy eljövendő — már lassan felderengő — korszakában csak az lehet az osztályrészük, hogy egy politikai elfogultság eredendő bűnében fogant irányzatnak a XX. századba átnyúló tanulságos szimptomái legyenek.

SINKAIÉK TANÍTÁSA az erdélyi oláh őshazáról lényegében akkor kezdett meginogni, amikor a nyelvtudomány fejlődésével kapcsolatban az oláh nyelv kapcsolatai szomszédáival, különösen az albánnal, mind világosabbá váltak. Már a nagy képzelőtehetséggel megáldott, jó és téves ötleteket egyforma gazdagsággal termelő Hasdeu hirdette, hogy a rösleri probléma ügyét csak úgy lehet révbe juttatni, ha tisztázódik az oláh nyelv mind a négy ágának történeti fejlődése. Az erdélyi triász tanaival az európai nyilvánosság előtt Densusianu szakított, aki elismerte, hogy az oláh nyelv elsősorban a Dunától délre alakult ki, de azért valahogyan a balpartot sem hagyhatjuk számításán kívül. A nyelvtörténeti tények kényszerítő nyomása alatt az isztriai, az árumén és a megleni rumén nyelvjárásról ma már általában az oláh tudósok is azt hirdetik, hogy a balkáni latinság folytatói. Oly nagy azonban a dákoromán irányzat hatóereje még ma is, hogy mihelyt az északra került ágról van szó, valami lenyűgözhetetlen kényszer hatása alatt még mindig visszatérnek a nagyrészt már feladott tévtanokhoz. Pedig szinte példátlan, hogy az egyazon kultúrkörhöz, jelen esetben a bizáncihoz való tartozás, mennyire kifejezetten nyilvánul meg — kulturális és vallási tényéktől eltekintve is — az albánok, a bolgárok, az oláhok és részben a szerbek nyelvében, még pedig nemcsak a szókincsben, hanem a nyelvtani szerkezet és a kifejezőkészlet dolgában is. Mintha ugyanaz a kultúra jutna kifejezésre más-más nyelvcsaládokból kivált és egymás mellett felnőtt idiómákban egy közös nevelő —

Bizánc — felügyelete alatt, amelynek tartós befolyása azonban nem tudott áthatolni a Száva és az Al-Duna vonalán. Sokan ennek a nyelv-szerkezetben, észjárásban, szokásokban, kultúrában, vallásban megnyilvánuló balcanicumnak háttérében egy közös etnikai szubsztrátumot keresnek, amelyet a trákok vagy illírek, de nem a dákok, képviseltek volna.

Az oláh nyelv és etnikum súlypontjának áthelyezése a Balkánra az újabb oláh történet- és nyelvtudománynak olyan vonása, amelyet a hivatalosan még mindig változatlanul dákoromán nemzetnevelő Program konzervativizmusával szemben feltétlenül haladásnak kell minősítenünk. Azok a történeti igazságot kutató forrongó erők, amelyek egy téveszmékben ringatott közvélemény fanatikus merevségével szemben próbálnak érvényre jutni, lassan talán mégis utat fognak tömi azokhoz a fórumokhoz, amelyekről messzebbre fog elhangzani eddig csendre parancsolt, lehurrogott hangjuk. Most a szószékeken még a soknyelvű, sokkönyvű, tudós népszerűségét már csak a tudatlanok előtt élvező Iorga, a kontinuitás kérdésében megdöbbentő elfogultságot tanúsító, de különben elsőrangú Puscariu, a talán jóhiszeműen képtelen ábrándokba merülő Drăganu és mások hirdetik azokat a tanokat, amelyeknek hatását félreismerhetetlenül érezhetjük nemcsak a háborútáni nagyromániai közszellem gyakran sajnálatos tettekben kirobbanó gondolatvilágában, hanem felelős külpolitikusok egyoldalú információ alapuló s a tudomány világtól merőben idegen nyilatkozatain is. Hisszük, hogy Barthou emlékezetes szavaiban csak a hang volt az övé, a kéz azonban másé, másoké. Arról is meg vagyunk győződve, hogy a francia külügyminisztert Philippidének az oláhok történetét tárgyaló nagy művéről senki sem tájékoztatta. Igaz, hogy Philippide kimutatja a kontinuitás lehetetlenségét, de viszont az oláh pásztorok bevándorlását ő is a magyar honfoglalást megelőző századokba teszi. Ez volna az oláh őshazaelmélet legújabb oláh fogalmazású, de már forradalminak nevezhető változata, amely szerint tehát az oláhság délről vándorolt be Erdélybe, de még a honfoglalás előtt. Az admigratióval szemben a tiszta immigratio bevallása két vastag kötetben egy hosszú élet szorgalmas munkájával gyűjtött bizonyítékok alapján. Philippidénél a kontinuitás lehetőségének már csak eszmei finomságú, a jogfolytonosságot mindenesetre kizáró emlegetése maradt meg: a Dáciában esetleg megmaradt római elemek vagy összeolvadtak a barbárokkal vagy megmaradtak a Duna balpartjáról felvándorló oláhok érkezétekig, akikkel nyelvüeg teljesen egybeolvadtak. Szerinte tehát, amennyiben egyáltalában maradt Dáciában latinul beszélő néptöredék, annak nyelve más irányban fejlődött, mint az oláh. Elgondolása szerint tehát Dáciában esetleg kifejlődhetett egy neolatin nyelv, amely azonban nem azonos az oláhhallal s Tiktin szerint nyomtalanul kellett eltűnnie, mat létezésének az északi oláhság nyelvében a legcsekélyebb nyomát sem lehet találni. Pedig, ha tényleg tovább beszéltek a latin nyelvet Erdélyben 271 után is, úgy ennek a román nyelvterülettől egészen elszigetelt, az ú. n. Romania-ból kinnrekedt idiómának magáraultsága az V. századig meglehetősen egységes alpból kifejlődő román nyelvekkel szemben valószínűleg azt eredményezte

volna, hogy nyelvtanából hiányozzanak az albán-oláh-bolgár, azaz balkáni sajtásokok, de szókincsében viszont hemzsegték volna a gót, vandál, gepida és egyéb germán elemek, amelyeket a háborúutáni oláh történet- és nyelvtudomány olyan meddő buzgósággal próbál kimutatni az északi oláhból. Ahhoz tehát, hogy Erdélyben nem az oláh, de a római elem, jobban mondva a latin nyelv olyanértelmű folytonosságáról beszélhessünk, amely szerint mindig volt Erdélyben latinul, illetve valamilyen neolatin nyelven beszélő nép, a következőket kellene bizonyítani: 1. Dácia Trajánában maradt latinnyelvű lakosság, 2. ennek az oláhtól merőben különböző, de neolatin nyelvre fejlődött, 3. ez a lakosság fenn tudott maradni egészen az oláh bevándorlás kezdetéig. Egyedül ezt a hipotetikus neolatin nyelvet nevezhetnők dákorománnak, de semmi esetre sem az oláhot, amelynek a trajanusi Dáciához közvetlenül semmi köze sincsen. Az oláh tudósok közül Philippidén kívül még Nadejde és Tiktin vallják azt a nézetet, hogy az ilyen értelemben vett dákoromán nyelv az oláhhallal nem volt azonos. Nem szorul közelebbi bizonyításra, hogy az azt beszélő nép faji Összetételében is különbözött volna az oláhságtól.

A dákoromán üdére nyomása alól lassan felszabaduló oláh tudományosság tehát egyre több lépéssel közeledik a kontinuitás tanának elvetéséhez s jelenleg beéri a délről bevándorló oláhok erdélyi prioritásának emlegetésével. Ez utóbbit azonban adatok hiányában bizonyítani teljes képtelenség, mivel a XII. század előtt a Dunától északra se oláh pásztorokat, se bizánci zsoldban harcoló katonákat, se Blachiákat nem találunk, a Balkánon azonban a X. századtól kezdve annál többet. Mindamellett lehetséges, hogy a később egészen Lengyelorszáig felköltöző pásztorok alkalmilag már a honfoglalás korát megelőzve fedezték fel a Kárpátok kövér havasi legelőit, sőt — miért ne csapongjon képzeletünk — még a Barcaságba is leereszkedtek. Mindez Gaston Paris-szal szólva „ne changerait rien à la question“. Egy gazdátlan föld legelőinek költözők által kiaknázása még nem államszervező ténykedés, következésképpen nem is lehet történeti jogok kútforrása, annál kevésbé, mivel még magára az erdélyi legeltetésre sincsen megfelelő régiségű perdöntő bizonyítékunk.

Ebbe a negyedik elismert nemzetiséget követelő Klein Innocent püspök — az első oláh nemzetiségi politikus — is belenyugodott s az ő supplikációiban, amelyek a XVIII. század felében egymást érték, történelmi argumentumok még nem szerepelnek. 1746-ben azonban nagy fordulat állott be. Megjelent a Schwandtner-féle Anonymus, amely Erdélyben Gelou, a későbbi Bánságban Glád és Biharban Mén-Marót fejedelemségeiről számolt be. Sinkai, Major Péter és a többi dákoromán történetíró minden képzeletet felülmúló tudománytalansággal addig magyarázták a Névtelen művét, míg abból a kritikától szándékosan tartózkodó honfitársaik előtt nemzetiségi követeléseiknek unosuntalan citált jogforrása nem lett. Az oláh tudományosság mindmáig adós azzal a komoly tárgyilagossággal és megfelelő kritikai felkészültséggel megírt művel, amely lerázva a belemagyarázás szenvedélyét, belátná, hogy Mén-Marótról csak az állíthatja, hogy oláh fejedelem volt, aki a krónikát nem olvasta, hogy Gladhoz mindössze annyi közük

van oláhoknak, hogy seregében a kunokon és bolgárokon kívül ők is katonáskodnak s végül, hogy az egyetlen, akit a Névtelen „quidam Blacus“-nak nevez, az Gelou, akit Tétény vitézei a Kapus patak mellett ölnek meg. Kiemelendő, hogy se Gládot, se Gelout a magyar honfoglalás kútfői nem ismerik, pedig nem egy krónikásunk Erdélyen át vezeti be a honfoglalók seregét s így azt várhatnók, hogy legalább Gelou birodalmáról megemlékezzenek. Az oláhok még mindig nemzetük politikai jogainak oklevelét látják Anonymusban s képtelenek arra, hogy a tárgyilagos tudósnak a történeti valóság kihámozását célzó elfogulatlanságával közeledjenek hozzá. Különösen az erdélyieknél valóságos tradícióvá lett a Névtelen magában álló adataihoz való görcsös ragaszkodás, sőt ugyancsak erdélyi tudósnak támadt a közelmúltban az a bizarr ötlete, hogy a Anonymusra támaszkodva a Dunántúlt is belevonja az oláh őshaza hajdani területébe s hogy komoly formában feltegye a kérdést, vajjon az ottan mindmáig oláhuul beszélő népelemek nem a hajdani nyugati ősoláhság leszármazói-e?¹

A Sinkait túllícitáló erdélyi Dráganu és a tárgyilagos történetírás útjait már megtaláló moldvai Philippide, íme a két ellentétes pólus, mely annyira jellemző a háborúutáni oláh tudományosság forradalmi arculatára. Mindketten típusok, az egyik a hivatalos felfogás szolgálóleánya, a másik a dokumentumokkal dolgozó, üres elméletektől óvakodó igazi filológus. Talán a háború után alapított Revista Istorica Romána körül csoportosuló fiatal történészgeneráció is ki fog termelni olyan tudósokat, akiknek munkásságából az oláh östörténetnek haszna lesz. Egyelőre folyik részükről az erélyes és nagyszerű ostrom Iorga és iskolája ellen. De vajjon mikor fog eljönni az idő, amikor az új tanítások éppúgy benne lesznek az oláh tankönyvekben és az európai közvéleményben, mint ahogy ma a folyton haladó tudomány eredményeinek fittyet hányó dákoromán elmélet burjánzik mindenfelé?

TAMÁS LAJOS

¹ Erről a kérdésről a Századok legutóbbi számában írtam részletesebben.